

35. *Nørrejske Stednavne.*
 36. *Københavnske Gadenavne.*
 37. *Danske Stednavne.* (33.—37.: Forarbejder, hvis Indhold kun delvis er kommet til sin Ret i Afhandlingerne i »Blandinger«).

Det kan her tilføjes, at Samlingerne mange Steder rummer Oluf Niensens Brevvexling med stedkendte Mænd. Oplysninger og Anskuelser af Værdi findes af og til deri.

Nu er det ganske vist en Selvfølge, at det Udbytte, den afdøde Lokalhistoriker selv havde kunnet drage af sine vidtløftige Samlinger, aldrig vil kunne naas af Fremmede. Ofte synes de et Vildnis, uden Vej og Sti. For den, der af Kærlighed til sit Emne ingen Møje skyr, vil der dog sikkert ofte være Vej frem. Med fornøden Kritik vil der sandsynligvis endnu kunne uddrages vigtige Resultater af det righoldige Stof. — Paa Rigsarkivets Læsesal, eventuelt ogsaa paa Stednavneudvalgets Kontor (Indgang i Tøjhusporten), vil man kunne rekvirere de enkelte Dele af Samlingerne efter ovennævnte Numre.

LOVEN OM BYGNINGSFREDNING.

Af Chr. Axel Jensen.

Hvis en Profet i 1890'erne havde forudsagt Bygningsfredningsloven af 1918, havde han næppe fundet mange troende, og endnu et godt Stykke efter Aarhundredskiftet vilde en saadan Spaadom være bleven mødt med almindelig Skepsis, selv hos dem, der nærrede den oprigtigste Interesse for Sagens Gennemførelse. Det er ikke mer end en Snes Aar siden, at man rundt om i Landet atter og atter mødte den trægste Ligegyldighed eller den stædigste Modstand, naar det gjaldt at bevare en gammel Bygning. Helligaandshuset i Randers blev det klassiske

Exempel paa en saadan Kamp, og selv om dens ihærdige Forsvarere sejrede, er der ingen Tvivl om, at de berømmelige »elleve Vandaler« i Virkeligheden havde Flertallet paa sin Side. Enhver, der har taget Del i Bevaringsbestræbelserne, ved, hvorledes man risikerede at blive behandlet af brave Bedsteborgere, der i en smuk og minderig Bygning kun kunde se en »gammel Kasse«. Hvor de historiske Interesser tørnede sammen med kraftige Privatinteresser, bukkede de uvægerligt under i Kampen. Et af de alvorligste af disse Nederlag kostede Hovedstaden »de sex Søstre«, den smukke gamle Husgruppe, der harmonerede saa ypperligt med Børsen og gav denne Del af Havnen et hyggeligt gammeldags Præg, men der kunde fra Aarene nærmest om 1900 nævnes mange andre Tilfælde, hvor det gik ud over gode Købstadhuse. Da der for en halv Snes Aar siden blev forelagt Ministeriet et Udkast til en Bygningsfredningslov, vandt det ikke den mindste Tilslutning, uagtet det kun foreslog at paalægge Ejerne en Anmeldelsespligt af forestaaende Nedrivninger eller Ombygninger*). Selv en saa beskeden Fordring følte endnu dengang som et uberettiget Indgreb i Ejendomsretten, og Forslaget naaede aldrig frem til Rigsdagens Bord.

Naar saadanne Forhold og Begivenheder ikke ligger længere tilbage i Tiden, maa man forbavses over den nye Bygningsfredningslov og ikke mindst over den Maade, hvorpaa den er kommet til Verden. Den nu vedtagne Lov er nemlig ikke bragt paa Bane af nogle enkelte Interesserede eller Fagmænd; det er hverken Arkitekter eller Museums mænd, der har haft Initiativet. Den er bleven til i Regerings- og Rigsdagskredse, saa at sige vokset frem af parlamentariske Forhandlinger. I Rigsdagssamlingen 1915—16 forelagde Ministeriet sit Lovforslag om Naturfredning, og heri fandtes en kort Bestemmelse om Bygninger, som det af historiske eller arkitektoniske Hensyn var »af væsentlig Betydning for Almenheden at bevare«, og som derfor skulde kunne fordres bibeholdt uforandret. Med Rette fandt Rigsdagsudvalget, at Paragrafen ikke hørte hjemme i dette Lov-

*) Sml. »Architekten« 1908.

forslag, men den gjorde dog sin store Nytte, og naar Udvalget resolut skar Arkitekturbestemmelserne bort, var det ikke af Uvilje mod selve Sagens Realitet. Tværtimod, Rigsdagsmændene i Udvalget greb Tanken, førte den nu videre og sørgede for at faa udarbejdet et Forslag til en selvstændig Bygningsfredningslov. Dette detaljerede Forslag akcepteredes af Ministeren, og med nogle Tilføjelser, men uden væsentlige Ændringer forelagde Regeringen det i November 1916 for Tinget.

Under den paafølgende Rigsdagsbehandling krydsedes selvfølgelig forskellige Interesser. Som Repræsentanter for Grundejerne hævdede de konservative, at Ejerne af fredede Bygninger ikke burde lide nogen direkte Udgiftsforøgelse ved de Krav, som ifølge Loven kan stilles med Hensyn til Vedligeholdelse og Ombygninger. De moderate frygtede mere de økonomiske Konsekvenser for Statskassen. Men det var kun lidet væsentlige Udenværker, som vakte Disput; om selve Lovforslagets Kærne opstod der ingensomhelst Uenighed. Skønt de konservative klart saa det Indgreb i Ejendomsretten, som Loven faktisk betyder, udtalte Højres Ordfører i Folketinget dog: »Her er et Punkt, hvor der maa sættes en Grænse for den private Ejendomsret, fordi disse gamle Bygninger ikke i almindelig Forstand er Enkeltmands Eje. De er hele Samfundets Eje, og Samfundet har Ret og Pligt til at værne om dem. Men med Retten følger her som paa alle andre Omraader Pligten«. Og ved den afsluttende Behandling i Folketinget sagde den socialdemokratiske Ordfører: »Der er her Tale om at bevare kunstneriske Værdier; ja mere end i og for sig at bevare en Bygnings kunstneriske Værdi: man vil samtidig bevare det historiske, som for et Folk altid har en saa overordentlig stor Værdi«. Saadanne Sætninger illustrerer, hvor lidt Partistandpunkter gjorde sig gældende i Rigsdagsforhandlingerne. Bygningsfredningsloven havde den Lykke, at der ikke i ringeste Maade gik Politik i den; Folketingsudvalget valgte til Ordfører Doct. Moltesen, den for Sagen varmest interesserede Mand, uagtet han ikke hørte til Rigsdagsflertallet. Trods den udførlige og ret langvarige Udvalgsbehandling, især i Landstinget, har Loven da faaet en ud-

mærket Modtagelse i Rigsdagen, og naar den paa en vis Maade har haft en daarlig Presse, er det sikkert en direkte Følge deraf; Dagbladene har ganske simpelt ikke haft Lejlighed til at diskutere Sagen, fordi det gik saa glat og roligt, at man næsten ikke bemærkede dens Fremskridt. Først efter Lovens Vedtagelse har Pressen omtalt den med stor Velvilje, og desuden har den vakt megen Opmærksomhed hos vore Nabofolk, ikke mindst i de skandinaviske Broderlande, hvor man arbejder for Gennemførelsen af lignende Love, og hvor man synes at ville tage den danske Lov som Forbillede.

Trods den skarpe Modsætning mellem Tilstanden, som den var ved Aarhundredskiftet, og den Stemning, der har baaret Loven frem uden nævneværdig Modstand, trods det dybe Skel mellem før og nu, er det selvfølgelig ikke en pludselig Strømkæntring, som har bevirket Omslaget. I Virkeligheden er sikkert de Ændringer, der er foregaaede i den offentlige Mening, vel forberedte, og i de senere Aar har der arbejdet mange forskellige Kræfter, som tilsammen giver Loven et solidt Grundlag. Det videnskabelige Studium af vor gamle Arkitektur har haft sin Del i Lovens Forhistorie; det har til Bygningerne fæstet Bygherrers og Bygmestres Navne og gjort det indlysende, at Fortidens Arkitektur er en betydningsfuld Del af vort Lands Historie. Som en stille Propaganda har det virket, at Nationalmuseet i den sidste Snes Aar regelmæssigt har ladet undersøge gamle Købstadhuse fra Middelalderen og Renæssancetiden, naar det fik at vide, at de skulde ombygges eller nedrives, og siden har fulgt samme Skik overfor Herregaarde, naar de skulde restaureres. Men Videnskaben har ikke arbejdet alene, og endnu dybere end den har sikkert den praktiske og æstetiske Interesse for Arkitekturen virket. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede var Bygningskunsten »Kaviar for Hoben«; den kunde være god nok for Fagfolk, men i den almindelige Dannelse spillede den absolut ingen Rolle, og sammenlignet med de andre Kunstarter stod den som et rent Skumpelskud, der blot var kedelig og aldeles ikke vedkom Publikum. Arkitekterne af den ældre Skole skød de første alvorlige Brecher i denne Ligegyld-

dighedens Mur; det er sikkert nok, at Nyrops københavnske Raadhus var den første moderne Bygning, som fangede Folks Opmærksomhed og allerede under Opvæksten naaede at blive populær. Og senere er disse Brecher stedse blevne udvidede. De Svingninger i vor æstetiske Forstaaelse af Arkitekturen, som er foregaaede i de seneste Aar og stadig gør sig mere gældende, medfører ganske vist store Omvurderinger; efter at Middelalderen og Renæssancestilen tidligere alene havde vakt Opmærksomhed, har de i stigende Grad skabt Interesse for Skønhederne i Barokkens, Rokokoens og Nyklassicismens hidtil saa foragtede Bygningskunst og aabnet Øjnene for disse Tidens faste og gode Traditioner. Men de har ved at udvide Feltet i Virkeligheden styrket Kærligheden til og Forstaaelsen af vor gamle Bygningskunst. Striden om Frue Kirkes Spir forebyggede ikke blot et stort Misgreb, men virkede ogsaa som den kraftigste Propaganda.

Efterhaanden har da ogsaa Forsvaret for den gamle Arkitektur vundet flere og flere Sejre. Til Randers Helligaandshus er der i Aarenes Løb føjet mange andre Bygninger, som er reddede fra truende Undergang. Bindingsværkshuse som Ejler Rønnovs Gaard i Odense, Museumsgaarden i Køge (foruden andre i samme By), Gavlhuset i Koldings Helligkorsgade og Mads Lerches Gaard i Nyborg, Grundmursbygninger som det gamle Raadhus i Nestved og Karmelitter-Sygehuset (Herluf Trolles Skolegaard) i Helsingør. Udaf Kampen om den sidstnævnte, stærkt omstridt Bygning voxede »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring«, der stiftedes 23. Maj 1907, og som siden, i Samarbejde med Nationalmuseet og med Støtte fra mange forskellige Sider, har forstaaet at samle Bestræbelserne og trods et beskedent Medlemskontingent dog har udrettet meget godt. Den vandt hurtigt en stor Sejr, da en offervillig Privatmand købte Lindegaarden i Kallundborg, som er af saa afgørende Betydning for den femtaarnede Kirkes Virkning i Landskabet, og en af dens senere, store Fortjenester er Bevaringen og Fredlysningen af Willemoesgaarden i Assens. Nederlag undgik man ikke; Claus Cortsens maleriske Bindingsværksgaard flyttedes fra sin

gamle Plads paa Horsens Søndergade, og Efterslægtens Gaard paa Østergade i København maatte ligeledes vige for en moderne Forretningsbygning. Men selv i disse triste Tab mærkedes det, at Forsvaret havde vundet i Styrke, og at Pressen og den offentlige Mening nu var ved at gaa over til dets Parti. I vide Kredse følte disse to Nedrivninger som Enkeltmands uberettigede Overgreb mod offentlige Værdier.

Saaledes var Jordbunden da efterhaanden forberedt, og aligevel kan det vel være et Spørgsmaal, om det danske Folks Repræsentanter havde konciperet og vedtaget Loven, hvis ikke Verdenskrigen var kommet imellem. Med Rette er der peget paa, at den har vænnet os til Statsmagtens Indgriben paa talrige Omraader, der i de gode, gamle Dage tilhørte Privatlivets Fred, og derfor ogsaa har hærdet Sindene overfor de Indgreb i den private Ejendomsret, som Loven nødvendigvis medfører*). Og denne Tilvænnning har i Danmark været nødvendigere end andetsteds, fordi vi danske er naaet videre end de fleste andre Lande, uden nogen Slags Støtte i Lovgivningen. Enhver ved, at de Tusinder og atter Tusinder af Gravhøje, som rundt om i Landet er mærkede med det kendte kronede FM, er blevne fredlyste ad Frivillighedens Vej, ofte ved Køb, men lige saa ofte ved Gave fra Jordejerne, at mange middelalderlige Mindesmærker, Voldsteder og Ruiner, er sikrede paa samme Maade, og at der selv overfor Bygninger i Brug er naaet ikke ubetydelige Resultater; før Lovens Ikrafttræden kunde Nationalmuseet mellem sine fredlyste Mindesmærker tælle en halv Snes gamle Købstadsbygninger. Hele dette tidligt organiserede og vidt fremskredne Fredlysningsarbejde har sikkert bidraget til at forhale Lovgivningens Indgriben; baade Autoriteterne og Publikum har været vant til at ordne den Slags Sager ved frivillig Overenskomst, og selv om Frivilligheden følte som mere og mere utilstrækkelig overfor Bygningsmindesmærkerne, har begge Parter dog

*) Sml. Museumsdirektør M. Mackeprangs Afhandling i Aarsberetn. fra Foren. til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1917.

maattet have god Tid til at tænke sig om, førend de paatog sig en Lovs Spændetrøje.

Men nu, da Loven endelig er et Faktum, vil sikkert de allerfleste føle den som rimelig og selvfølgelig. Saa selvfølgelig endogsaa, at man begynder at undre sig over, hvorfor vi ikke før har fulgt andre Kulturstaters Exempel, og hvorfor saa mange Lande i denne Henseende er gaaet forud for os. For kun at nævne nogle af de betydningsfuldeste nugældende Love, vedtog Frankrig sin Bygningsfredningslov 1887, Grækenland 1899, Portugal 1901, Italien 1902, Hessen-Darmstadt 1902, Preussen 1907 og Sachsen 1909. Er den frivillige Fredlysningsmetode tilstrækkelig til at forklare vor Sendrægtighed? Er Aarsagen ikke ogsaa at søge i den danske Beskedenhed? Vi ved alle, at vort lille Land aldrig har været noget førende Kunstens Land, aldrig har skabt nogen helt national Stil eller gjort nogen bestemmende Indsats i den europæiske Kunsts Udvikling. Men vi har sikkert været for tilbøjelige til at fremhæve denne Sandhed alt for stærkt og glemme, at vore Forfædre har haft Kultur nok til at kunne modtage de fremmede Stilarter lige fra Middelalderen til Nyklassicismen, at de har forstaaet at give baade Renæssancen, Barokken og Empiren lødige og fuldgyldige Udtryk, og at vore hjemlige Mindesmærker end ikke savner et vist Særpræg, men vidner om Evne til at vælge imellem de udenlandske Forbilleder, hvad der passer os bedst, til at omsætte det efter danske Krav og give det et nationalt Stempel, paa en Gang borgerlig nøgternt og smagfuldt kultiveret. Vi har haft vanskeligt ved selv at faa Øje derpaa, og først efterhaanden forstaar vi vore egne Ejendommeligheder: Men de er der sikkert nok, og vi har saa vist ingen Grund til at skamme os over vor gamle Arkitektur. Dens bedste Værker, de mest maleriske Dele af vore gamle Byer fortjener i fuldeste Maal det Værn, som Loven fra nu af vil give dem. Alle historisk interessede vil byde den Velkommen.

Redaktionen af Fortid og Nutid har ønsket at fremhæve den nye Lovs Betydning ved at aftrykke dens Tekst, saaledes at Tidsskriftets Læsere kan gøre sig bekendt med den og lære,

hvad den byder. Yderligere Forklaring af dens enkelte Bestemmelser, som i det væsentlige er formet efter det franske Forbillede og bl. a. har optaget dets Klassifikation af Bygningerne, er derfor unødvendige. Naar Listerne over de to Klasser, A og B, snart foreligger, haaber Redaktionen at kunne vende tilbage til Æmnet og give en Oversigt over de Bygninger, som falder ind under dens værnende Bestemmelser. Men der kan dog til Slut være Anledning til at fremhæve, at Loven hverken kan eller bør give fuld Sikkerhed for en Bygnings Bevaring, og at den langtfra vil gøre det frivillige Arbejde overflødigt.

Den nye Bygningslov omfatter ikke den kirkelige Arkitektur. Paa dette Omraade gælder vedblivende Synsloven af 1863, der ganske vist i Aarenes Løb er udviklet og forbedret ad administrativ Vej, ved ministerielle Cirkulærer, ved det særlige Kirkesyn og ved Nationalmuseet, men som dog er forældet og i høj Grad tiltrænger en Afløser. Her er et Omraade, hvor Lovgivningsmagten snarest muligt burde skaffe Bygningsfredningsloven et Supplement i den forbedrede Lov om Kirkesyn, som saa længe har været paa Tale, og som efter at være stranded paa sin Vej burde opstaa i ny og bedre Skikkelse.

Hvad de profane Bygningsmonumenter angaar, gælder Loven ikke Ruiner og Voldsteder. En Grundejer kan nu som før køre Jorden fra et Voldsted ud som Fyld i sin Mose og opbryde Grundstenene af en Kirkeruin eller en Borgruin for at bruge den til sin nye Stald, uden at han kan straffes paa anden Maade derfor end ved moralsk Fordømmelse. Overfor saadanne »døde« Mindesmærker har Loven intetsomhelst at sige; her lever vi endnu under den lovløse Frivillighed, og her vil det derfor vedblivende være nødvendigt, at de stedligt interesserede, Enkeltmænd, historiske Samfund og Museer hjælper med til at passe paa, hvad der sker rundt om i Landet, og i paakommende Tilfælde søger Samarbejde med Nationalmuseet.

Af praktiske Grunde vil det sikkert blive saaledes, at heller ikke Bøndergaarde kommer ind under Loven. I de allerfleste Tilfælde byggede af Bindingsværk, ofte upraktiske og forældede vilde de være umulige at bevare efter Lovens Ord; tilmed er de

endnu ikke saaledes kendte, at de med nogen Rimelighed og Retfærdighed kunde klassificeres. De kulturhistoriske Værdier, som vore gamle Bøndergaarde rummer, maa indtil videre bevares og fredes ad anden Vej, og ogsaa paa dette Omraade maa da de lokalhistoriske Interesser vedblivende paakaldes.

Men selv de Bygninger, for hvilke Lovens Paragraffer har Gyldighed, Slotte, Herregaarde og Købstadbygninger, er ikke absolut sikrede. De Baand, som lægges paa Bygninger af Klasse B, er meget milde, saa at Ejerne har stor Bevægelsesfrihed. At de ofte vil følge Bygningssynets Raad og Forskrifter, er sikkert at vente, men der kan her meget vel komme Tilfælde, hvor frivillig Hjælp i Form af Penge eller Paavirkning vil være af den største Betydning. Loven har ikke overflødiggjort Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, der ogsaa i Fremtiden vil faa smukke og fortjenstfulde Opgaver at løse.

Blandt disse Opgaver vil ogsaa Agitationen finde sin Plads. Uden en stadig og levende, almen Interesse for vor gamle Arkitektur kan Loven blive reduceret til en Lap Papir uden altfor megen Værdi. Den vil vel altid værne Bygningerne mod vansirende Ombygninger, men den Expropriationsret, som er dens yderste Middel mod gamle Bygningers Nedrivning, er i sidste Instans afhængig af Regeringens og Rigsdagens Offervilighed. Har de bevilgende Myndigheder ikke Hjærte for de gamle Bygninger, vil det nu som før gaa galt, naar det drejer sig om de største og kostbareste. Loven selv antyder, at en gammeldags Fredlysning under Nationalmuseet byder større Sikkerhed end selve den fornemste af Lovens Klasser, og ønsker en Ejer af en eller anden Grund at sikre sin Ejendom mod senere Forandringer, bør han nu som før lade den fredlyse.

Den fremtidige Udvikling »i Lovens Tegn« vil i mangt og meget blive afhængig af den praktiske Udformning, som det særlige Bygningssyn efterhaanden kommer til at give den. Men der er al mulig Grund til at vente, at det vil forstaa at løse sin vanskelige Opgave, indenfor Lovens Rammer at give Ejere og Arkitekter det nødvendige Spillerum og dog altid at værne det bedste og værdifuldeste af vor gamle Arkitektur mod ethvert

Overgreb. De Bemærkninger, som er fremsatte, er ikke ment som nogen Kritik af Loven; de skal kun understrege, at den har sine Grænser, og at vi ikke kan nøjes alene med dens Paragraffer. Som Bygningsfredningsloven er formuleret, er den i Virkeligheden udmærket, og det vidner godt om dens Fremtid, at den første store Virkning bliver Sikringen af et af de smukkeste og folkekæreste Bygningsværker i de danske Provinsbyer, af »Jens Bangs Stenhus«, Apoteket i Aalborg, og at denne Sikring ikke er en Strid mellem det offentlige og det private, men naas i bedste Forstaaelse mellem Myndighederne og Ejeren, der i Kærlighed til sin skønne, gamle Ejendom allerede har bragt store Ofre for at bevare den for Eftertiden.

LOV OM BYGNINGSFREDNING AF 12. MARTS 1918.

§ 1. Undervisningsministeriet lader udarbejde en stedordnet Fortegnelse over verdslige Bygninger eller Bygningsdele, der skal undergives en begrænset Fredning. Paa Fortegnelsen, der revideres hver 5te Aar, maa til enhver Tid kun optages Bygninger eller Bygningsdele, som har kunstnerisk eller historisk Værdi og tillige som Regel er over 100 Aar gamle.

§ 2. De paa denne Fortegnelse opførte Bygninger (Bygningsdele) deles efter deres større eller mindre kunstneriske og historiske Værdi i to Klasser, omfattende

A. Bygninger, hvis Værdi i ovennævnte Henseende maa siges at være saa fremragende, at deres Nedrivning, Forvanskning eller Vanrøgt vilde medføre en betydelig Mindskning af Nationens Kulturskatte.

B. Bygninger, hvis Værdi vel er mindre fremragende, men hvis Bevaring dog er af væsentlig Betydning.

Afgørelsen af, om en Bygnings Værdi fornævnte Henseende er tilstrækkelig stor til, at Bygningen skal optages paa Fortegnelsen, saavel som Afgørelsen af, om den skal henføres under Klasse eller Klasse B., træffes af Ministeren efter Indstilling af